

שיעור ששה עשר

הוראת תלמיד בפני רבו

סוגייתנו (ה ע"ב) מסיקה שאסור להורות בפני רבו לאחר גזירת חכמים א"כ נטל רשות מרבו, כדי שלא יבוא לידי טעות. כמו שמצאנו באותו תלמיד שהטעה את אנשי העיר, וגרם להם לחשוב שמי ביצים היינו מי בצעים, ואין במי בצעים הכשר לקבל טומאה.

במסכת עירובין (סב ע"ב-סג ע"א) הגמרא עוסקת ג"כ בענין האיסור להורות הלכה בפני רבו, ומצאנו שם חילוקי דינים. ומעיון בשתי הסוגיות ניתן להסיק ג' גדרים בדין זה:

א. רבא אמר במסכת עירובין, שאם הורה בפני רבו אסור וחייב מיתה, ואם לא בפני רבו אסור ואינו חייב מיתה.

ב. חילוק נוסף שהובא שם, שבתוך שלש פרסאות אסור להורות הלכה, אבל חוץ לשלש פרסאות ניתן להורות גם כאשר רבו בחיים.

ג. בסוגיין מצאנו חילוק, שכאשר רבו נתן לו רשות יכול להורות, ורק כאשר אין לו רשות אינו יכול וכמבואר לעיל, מפני הגזירה.

הראשונים נחלקו בביאור ובהתאמת הסוגיות זו לזו. הר"ן (ד"ה מי קרמיון) מביא גירסא בסוגיין 'תלמיד אל יורה הלכה במקום רבו', ואומר שודאי שאין כוונת גירסא זו לומר שהגזירה היתה לאסור במקום רבו ממש, מאחר ומקור האיסור מן התורה ואין צריכים אנו לגזירת חכמים בעבור זה.

לכן, הר"ן מחלק כדלהלן: אם מורה בפניו חייב מיתה, ואם לא בפניו ובתוך ג' פרסאות אינו חייב מיתה ומ"מ אסור להורות. אמנם, האיסור הוא רק על תלמיד גמור, אבל לתלמיד חבר¹ מותר בתוך ג' פרסאות. ואם מורה חוץ לג' פרסאות מותר מן

¹ בהגדרת תלמיד גמור ותלמיד חבר נחלקו הראשונים. הש"ך (יו"ד סימן רמב ס"ק יב) הביא את דברי הרמ"א (שם ס"ד) בענין השבת אבידת רבו 'מובהק' שקודמת להשבת אבידת אביו, והפירוש ב'מובהק' היינו שרוב תורתו הימנו. והרמ"א כותב (ע"פ מהרי"ק שורש קע) שלענין הוראה בפני רבו שיש חילוק בין רבו מובהק לרבו שאינו מובהק אין הכוונה ברבו מובהק שרוב תורתו הימנו, כי משמע בגמרא בעירובין שיש לאדם אחד כמה רבנים שאסור לו להורות בפני כולם, אלא החילוק הוא

התורה אבל גזרו חכמים שיעשה את זה רק אם נטל רשות מרבו. כדברי הר"ן כאן פירש הרשב"א בעירובין בשם הראב"ד (שם, ד"ה דאמר רבא).

ועוד הביא הר"ן את שיטת תוס' בעירובין, שגם חוץ לשלש פרסאות אסור מן התורה להורות כשרבו קיים. והקשה הר"ן - א"כ מדוע הוצרכו לגזירה שרק אם נטל רשות מרבו, הלא גם לפני הגזירה היה אסור לו להורות בכל מקום. זאת ועוד - מה מקום יש לחלק בין תוך לג' פרסאות לחוץ לג' כדברי הגמ' בעירובין?

התוס' בעירובין חילקו בין תלמיד 'גמור' לתלמיד 'חבר'; תלמיד 'גמור' אסור לעולם אפילו חוץ לג' פרסאות מן התורה (רק שתוך ג' פרסאות מיקרי בפניו וחייב מיתה), ותלמיד חבר אסור רק תוך ג' פרסאות וחוץ לג' פרסאות מותר. באו חכמים וגזרו שגם תלמיד חבר חוץ לג' פרסאות יהיה אסור לו א"כ נטל רשות מרבו.

היוצא מזה, שלדברי הר"ן הגזירה נגזרה עבור תלמיד גמור חוץ לג"פ, ותלמיד חבר מעולם לא גזרו עליו ואינו צריך רשות מרבו. לעומת זאת, לדעת תוס' הגזירה נגזרה עבור תלמיד חבר חוץ לג"פ.

בשו"ת הריב"ש (סי' רעא) הביא שיטה נוספת, ולכאורה דבריו הם הם דברי התוס' דידן.

תוס' (ד"ה אלא) כתבו, שכל ג"פ נחשב בפניו, ו'לא בפניו' היינו חוץ לג"פ, היינו שגם חוץ לג' א"ע"פ שאינו חייב מיתה אסור. תוס' הנ"ל לא מקבלים את החילוק בין תלמיד גמור לתלמיד חבר [היינו שלתלמיד חבר מותר מן התורה חוץ לג' וע"ז גזרו חכמים], כי הראיה כאן היא ממשה שכולם תלמידיו הגמורים.

לכן, תוס' מחלקים בין מקום שנטל רשות מרבו או שלא נטל. מה שאמר רבא שחוץ לג' אסור ולא חייב מיתה אין זה איסור תורה, אלא זה עצם הגזירה שכאשר לא נטל רשות חוץ לג' אסור מגזירת חכמים, אבל אם נטל רשות יהיה מותר.

שתלמיד 'חבר' היינו שהוא גדל בתורה עד שנעשה קרוב להיות כרבו בגדלותו בתורה. משא"כ תלמיד 'גמור' היינו תלמיד שעדיין רבו גדול הימנו, ואף אם לא למד רוב תורתו הימנו. אמנם, הש"ך שם הביא שדברי מהרי"ק אינם מוסכמים, ומדברי הרמב"ם והריב"ש וכן מדברי השו"ע (יו"ד סימן רמב) משמע שרבו מובהק גם לענין זה היינו רבו שרוב חכמתו הימנו, כלומר שגם לענין החילוק בדין הוראה בפני רבו יש חילוק בין רבו שרוב תורתו הימנו או לא.

העולה מדבריהם, שבפניו היינו כל ג' פרסאות אסור לכ"ע - בין לתלמיד גמור בין לתלמיד חבר, כי כל זה נחשב במקום רבו, והתקנה באה לאסור חוץ לג' א"כ נטל רשות.

הרמב"ם (הל' ת"ת פ"ה ה"ב-ג) פוסק שאסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו, והמורה חייב מיתה. ואם היה רחוק מרבו י"ב מיל [ג"פ] ושאלו אדם הלכה - מותר להשיב לו. כל זה דווקא באקראי, אבל אם רוצה לשבת ולקבוע לו מקום ששם יורה הלכה אסור לו אפילו בסוף העולם כל עוד שרבו בחיים, א"כ נטל רשות מרבו.²

והרי אנו למדים מדבריו שיטה נוספת בביאור הסוגיות. הרמב"ם הבין שכל המגבלות שנאמרו על הוראת דין מדאורייתא הם רק על הוראה בדרך קבע ולא באקראי. א"כ לפי הרמב"ם מדין תורה נאסר לדון בצורת קבע בתוך ג"פ, ובפני ממש אף חייב מיתה, וחוץ לג"פ מתקנת חכמים אסור בדרך קבע, אבל אקראי נשאר בהיתר גם לאחר תקנת חכמים.

בערוך השולחן (יו"ד רמב ס"י) מדייק מדברי הגמרא, שהסיפור על אותו תלמיד שמחמתו גזרו חכמים היה בהוראה באקראי, ומשמע שלולי הגזירה היה מותר לו להורות. לכן פירש את דעת הרמב"ם שקודם הגזירה מדין תורה מותר אף תוך ג"פ באקראי, וגזירת חכמים היתה לאסור תוך ג' באקראי וגם חוץ לג' בקבע. אבל חוץ לג' אקראי מותר.

נראה, שיש לחלק במהות בין איסור התורה להורות בפני רבו, לבין גזירת חכמים שלא להורות ללא רשות מרבו. דין התורה נקבע משום פגיעה בכבוד רבו, היינו שזו הלכה מהלכות כבוד רבו, משא"כ הגזירה היא לא מצד כבוד לרבו אלא כדי שלא יגיע להוראה בטעות. כיון שיש חלוקה בטעם הדינים חיפשו הראשונים היכי תמצוי שבו אין חשש לכבוד רבו ושם ראו צורך לגזור משום חשש לטעות. זאת, יען כי אם הגזירה היתה במקום שבו יש כבר חשש לכבוד רבו - הלא הדבר נאסר כבר מן התורה ומה הועילו חכמים בגזירתם.

אמנם, הרמב"ם הכניס את הגזירה הנ"ל בהלכות כבוד ומורא רבו, נגד ההגיון והביאור שאמרנו. וא"כ צריכים אנו לפנים - מדוע גזרו חכמים, הלא גם לולי גזירתם הדבר אסור מצד כבוד רבו?

² כל מה שמדבר הרמב"ם זה כאשר הוא מורה מעצמו ומחדש הלכה, אבל אם שואלים אותו הלכה דבריה מי יכול להורות ואין בזה כלל איסור. כ"כ תוס' בעירובין (סב ע"ב) להדיא.

הערוך השולחן (שם סי"א) מבאר את דעת הרמב"ם, שטעות התלמיד היתה עונש על כך שהורה הלכה במקום רבו. כלומר שבתחילה גם לאחר שאסרה תורה להורות במקום רבו בדרך עראי היה מותר כי אין זה נראה כאפקרותא. אמנם לאחר שראו חכמים שרבו הטעויות של התלמידים גם ע"י הוראות בדרך אקראי, מאחר ואין להם סייעתא דשמיא לפסוק כראוי כאשר הם במקום רבם - גזרו שלא יורו כלל במקום הרב אף בדרך אקראי. זאת ועוד, חכמים אסרו אף לקבוע מקום להוראה אפילו חוץ לג' בגלל הפגיעה בכבוד הרב³, והשאירו מקום להורות רק באקראי חוץ לג'.

כלומר, שנחלקו הראשונים האם הטעם לגזירת חכמים הוא משום שמא יטעה בהוראה, או משום פגיעה בכבוד רבו. לרמב"ם היינו משום פגיעה בכבוד כנ"ל, ולשאר הראשונים היינו כדי שלא יטעה.

השו"ע (יו"ד רמב ס"ד) הביא את דברי הרמב"ם בסתם, והביא בי"א את דעת התוס' בסוגיין, שאם נטל רשות מותר לו רק חוץ לי"ב מיל.

ניתן לראות נפק"מ בין שיטת הרמב"ם לבין שאר הראשונים כאשר מורה לאחר שמת רבו; אם נאמר שטעם האיסור הוא משום שהוא לא סמוך ולא נטל רשות ויכול לטעות, גם אם מת רבו אין אפשרות להתיר. אבל, אם הטעם הוא משום כבוד רבו - כאשר רבו מת אין מה לחשוש לכבודו, ומותר לו להורות.

הרשב"א (ח"א סימן קיא) דן במקרה שיש לאדם כמה רבנים, האם צריך ליטול רשות מכל אחד ואחד או מכולם ותולה שאלה זו בנידון הנ"ל; בתוך ג' פרסאות שהטעם הוא משום כבוד לרבו - צריך ליטול רשות מכל אחד ואחד מרבנותיו שהרי חייב בכבוד כולם. אמנם, חוץ לג"פ ששם טעם האיסור משום שמא יטעה, די שיטול רשות מאחד מרבנותיו, וכ"כ הריב"ש (סימן פא).

אמנם, השו"ע (יו"ד סימן רמב ס"ד) כתב שבכל מקרה לא די ליטול רשות מרבו אחד, אלא מכל השלושה (ומקורו טהור במהרי"ק שורש קע). וברמ"א הביא את תשובת הרשב"א הנ"ל המתיר חוץ לג"פ ע"י רשות מרבו אחד.

נראה, שנידון זה תלוי במחלוקת הראשונים דלעיל. אם נאמר כדעת הרמב"ם שמה שצריך ליטול רשות זה משום כבוד ומורא רבו, ודאי שצריך ליטול רשות מכולם, כי

³ רבינו יונה העיר, שלשון חכמים 'אל יורה במקום רבו' אין הכוונה ב'מקומו' הפיזי של רבו, אלא כתחליף לרבו.

חייב בכבוד כולם. אמנם לדעת תוס' והראשונים הסוברים ששורש האיסור הוא משום סמיכה ורשות לדון אז יהיה מספיק באחד שיתן לו רשות.

בספר חמרא וחיי (בסוגיין) הביא נידון נוסף בחכם שלמד מעצמו ואין לו רב, אם נאמר שזה משום כבוד רבו לא יהיה חייב לקבל רשות, אך אם הטעם הוא משום נטילת רשות, לראות שיודע דרכי הוראה, צריך ליטול רשות מגדול הדור וכדו'.

הר"ן (הנ"ל) הביא את דברי רבינו דוד, שמה שאסור מן התורה להורות תוך ג' זה גם בנטל רשות [בתלמיד גמור לדבריו]. היינו שכל הנטילת רשות מועילה רק לענין חוץ לג' ששם מן התורה מותר ובאו חכמים והגבילו את ההיתר רק למקרה שנטל רשות, אבל תוך ג' שאסור מן התורה בכל מקרה אסור גם כאשר נטל רשות.

והביא ראיה לדבריו מתנחום בריה דר' אמי שהורה בחתר ושאלו אותו כיצד הוא מורה הלא רבי מני דמן צור נמצא כאן! ואמר להם 'לאו אדעתאי' (ה ע"ב). ואם היה מותר בנטילת רשות תוך לג' מדוע הם שואלים עליו כיצד הוא מורה - שמא נטל רשות מרבי מני?

הרמ"א (שם) הביא דין זה להלכה:

ואפילו נטילת רשות לא מהני תוך שלושה פרסאות, אם הוא רבו מובהק. (ב"י בשם תוספות פ"ק דסנהדרין ומהרי"ק שורש ק"ע ואגודה שם וסמ"ק סוף עשין י"ג בשם ר"י ופרק אף על פי).

הש"ך (שם ס"ק ד) הביא את דעת הראב"ד והרשב"א (שם) שרשות מועילה גם בתוך ג'פ, ולא כראשונים הללו. ולכאורה הצדק עמהם - הלא קיי"ל להלכה שהרב שמחל על כבודו כבודו מחול (קידושין לב ע"א), וכיון שכל טעם האיסור הוא משום כבוד רבו [בתוך ג'פ - איסור תורה] והרב נותן רשות היינו שמחל על כבודו, וא"כ מדוע שנאסור עליו להורות במקום רבו כאשר נטל רשות?

נראה שיש לחקור האם דין זה שהופיע במסכת קידושין לענין כבוד אב ורב שיכולים למחול נכונים גם לענין מורא - שהאב שמחל על מוראו ומוראו מחול, אי לאו. אפשר לומר שיש חילוק בין כבוד למורא, שכבוד הוא לאביו ומורא הוא מפני אביו, ולכן אב לא יכול למחול על מוראו כי זו מצוה שבין אדם למקום, שהצטווה אדם לירא מפני אביו כדי שלא יזלזל בו.

הרמב"ם (הל' ממרים פ"ו ה"ג) מבאר מהו מורא ומהו כיבוד הורים, וכתב שכיבוד הורים זה משל אב. בהמשך (ה"ז) כתב:

עד היכן הוא כיבוד אב ואם, אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יכעוס כנגדם אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק.

שואלים הנו"כ, הלא כיבוד זה רק משל אב א"כ מדוע לא ימנע הבן את אביו מלזרוק את כיסו של הבן לים, הלא כאן זה משלו ולא מחוייב בזה בכבוד. יתרה מזאת, הרי בגמרא כאשר מביאים מקרה זה שבו ישתוק הבן מדובר על כיס של אב שאז ישתוק הבן ולא יכעס כנגד אביו, ומדוע הרמב"ם שינה וכתב שמדובר כאן לענין הבן ואסר גם בזה למנוע אותו?

מיישב הכס"מ (ד"ה עד היכן) שהרמב"ם סובר שכל זה לענין הפסד ממון ששם רק בשל אב לא ימנע אותו ובממונו יכול למנוע את אביו מלהפסידו. אולם, כאשר יצטרך לצער את אביו בעבור זה - יאבד כל ממונו ולא יצער את אביו.

וטעם החילוק מבואר לאור דברינו הראשונים. כיון שצער אביו הוא בכלל מורא אב ואם, ולגבי מורא אב ואם לא נאמר שזה משל אב דווקא, אלא גם משלו, ולכן לענין מורא לא ימנע אותו מלהפסידו.

כך יבואר מדוע הכיבוד הוא רק משל אב, שלכאורה יש לשאול מ"ש מכל מצוות שבתורה שמבזוין עליהם עד חומש? אמנם הביאור בזה שבמצוה של בין אדם לחברו (הכיבוד) לא נאמר שצריך לבזוז חומש. רק במצוות שבין אדם למקום נאמר כך, ולכן לענין כיבוד הכל משל אב משא"כ לענין מורא.

אמנם ביאור זה קשה, כי הרמב"ם פותח 'עד היכן כיבוד אב ואם' ואח"כ בהמשך ההלכה כתב 'עד היכן מוראן', משמע לא כדברינו, ואולי מפני קושי זה הביא הכס"מ תירוץ נוסף כיעוי"ש.

הלחם משנה מבאר (שם, ד"ה עד היכן), שהרמב"ם מדבר לאחר שהשליך את הכיס לים, שאז כבר הפסידו אביו. ובא הרמב"ם לחדד שגם לאחר הזריקה לא יכלים את אביו משום כבוד.

א"כ, עולה שלא מוכרחים לחלק בין כבוד למורא כפי שחילקנו לעיל, כי הרמב"ם יכול לסבור שמדובר כאן רק על כבוד [וכאמור, כך מסתבר בדבריו] והביאור בדבריו יהיה כפי שישבו הנ"כ.

אך מ"מ, נמצאנו למדים שמסברא ניתן לתת חילוק דין בין מורא לכבוד, ולומר שלענין כבוד אב יכול למחול כי זו מצוה שב"א לחברו, משא"כ לענין מורא לא תתכן מחילה כבשאר מצוות של ב"א למקום. לפי"ז, יתבאר דברי רבינו דוד - גם אם הרב נתן רשות לתלמידו להורות אינו יכול להורות תוך ג' מדין מורא רבו - שעל זה רבו לא יכול למחול. והר"ן ושאר הראשונים שחלקו על רבינו דוד סוברים שאין לחלק בין כבוד למורא, אלא בשניהם יכול למחול הרב, ולכן אם נתן רשות יכול להורות גם תוך ג"פ.

אלא שיש להקשות על כך מהגמרא בקידושין (לב ע"א) המספרת שרב הונא קרע שיראין לראות אם בנו רבה ירתח או לא. אומרת הגמרא שמחל על כבודו כך שגם אם יכעס לא יעבור על איסור, וא"כ מוכח שכעס על אביו הוא בגדר מורא ויכול להימחל. משמע שאב שמחל על מוראו מוראו מחול, וה"ה לרב, וא"כ הדרא קושיין לדוכתא.

הגמרא במגילה (כו ע"ב-כח ע"א) אומרת שאם ת"ח נותן למישהו לברך לפניו, אפילו אם זה כ"ג עם הארץ חייב מיתה. שאלו המפרשים - מדוע החמירו כ"כ בדבר זה, הלא הרב שמחל על כבודו מחול, ומדוע אינו יכול לתת לאחרים לברך לפניו?

הרמב"ם (הל' ת"ת פ"ה הי"א) כותב שלענין מחילה רבו המובהק יכול למחול על כבודו, ואע"פ שמחל חייב התלמיד להדרו. ומבאר הכס"מ שכוונת הרמב"ם שאפילו רבו המובהק יכול למחול על כבודו.

הגרי"ז מסביר (איפה?), שיש שני מקורות לחייב מורא וכבוד לרב, האחד מצד כבוד ומורא רבו כמו שחייב לכבד את אביו, והשני מצד 'והדרת פני זקן'. על-כן, כל מה שאדם יכול למחול לתלמידו על כבודו הוא רק מצד היותו רבו המובהק, היינו מצד מה שחייב התלמיד לכבד את רבו שלו. אבל חיוב התלמיד לכבד כל חכם וזקן - לא ניתן למחילת הרב. לכן, התלמיד חייב בכל מקרה לכבד את רבו ולהדרו מצד היותו ת"ח.

עפ"ז ביאר הגרי"ז את הגמ' הנ"ל, שהרב הנותן לאחרים לברך לפניו חייב מיתה, כי אין לו רשות למחול על מצות 'והדרת פני זקן' הכללית, אלא רק על כבודו האישי.

העולה מדברי הגרי"ז שחיוב הכבוד כלפי רבו, היינו שיש חובה לתלמיד כלפי רבו לירא ולכבד אותו, וזו מצוה שבין אדם לחברו ולא ב"א למקום [לכד מהגדר של ב"א לחברו מדין 'והדרת'].

הרמב"ם בספר המצוות (עשין ריא) כותב שלענין כבוד אב ואם הציווי הוא שיראה כאילו הוא ירא מאביו ואמו. כלומר שאין חיוב לירא באמת ובעצם, אלא מפני שהוקש כבודם לכבוד המקום יעשה כאילו הוא ירא. משא"כ, למשל, לענין מורא שמים, ודאי שחייב לירא באמת מפני המקום.

מעשה יש לשאול - האם מורא רבו הוא כמו מורא אביו שהוא רק כעין מורא שמים או שבאמת חייב לירא כמו שירא מפני המקום.

ואפשר לומר שזה שורש מחלוקת הראשונים. רבינו דוד סובר שמורא רבו ממש כמורא שמים שצריך לירא בעצם, ולכן אין אפשרות לרבו למחול על זה כי זו מצוה של בין אדם למקום שאין בכח הרב למחול. לעומתו, שאר הראשונים סוברים שמורא רבו כמורא אביו ואמו, שיעשה כאילו ירא מפניהם כפי שיהיה ירא מפני מי שיכול להענישו. משכך ודאי שיכול הרב למחול על מוראו ולהתיר לו להורות בפניו.

ובאמת ברמב"ם (עשין רט) הכניס כבוד ומורא רבו באותו הענין, דס"ל כר"ן ודעימיה שרבו יכול למחול גם על מוראו ולכן מורא היינו כבוד.